

به نام خداوند جان و خرد

وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری
دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده علوم زمین
گروه آموزشی جغرافیای انسانی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد M.Sc.

رشته

جغرافیا و برنامه ریزی روستایی

عنوان

موانع شکل گیری پیوندهای روستایی-شهری در راستای توسعه روستایی

مورد: بخش مرکزی شهرستان بروجرد

استاد راهنما

دکتر عباس سعیدی

استاد مشاور

دکتر بیژن رحمانی

نگارنده

مریم شریف زاده

نیمسال اول سال تحصیلی ۸۹-۱۳۸۸

۱۳۸۹ / ۲ / ۲۲

گروه آموزشی جغرافیای انسانی
تاسیس ۱۳۸۸

۱۴۲۴۵۹

بسمه تعالی

وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده علوم زمین

گروه جغرافیای انسانی

تأییدیه دفاع از پایان نامه

کارشناسی ارشد

این پایان نامه توسط خانم : مریم شریف زاده دانشجوی دوره کارشناسی ارشد ناپیوسته

رشته : جغرافیا و برنامه ریزی روستایی در تاریخ ۱۳۸۸/۱۱/۵ مورد دفاع قرار گرفت و

براساس رأی هیأت داوران با نمره ۱۹،۳ و درجه عالی پذیرفته شد .

استاد راهنما آقای دکتر : عباس سعیدی

استاد مشاور آقای دکتر : بیژن رحمانی

استاد داور آقای دکتر : رحمت ... منشی زاده

استاد داور آقای دکتر : سید محمد تقی رضویان

تشریح

بیش از هر چیز از خدای خود سپاسگذارم که فرصت‌ها و موقعیت‌هایی را در اختیارم قرار داد که داشتن هر کدامشان اقبال بلند می‌خواهد.

از خانواده نازنینم که تحت هر شرایطی حمایت کردند و از هیچ چیز برایم فروگذار نکردند.

از استاد بزرگوارم جناب آقای دکتر سعیدی که معلمی را بر من تمام کردند، سپاسگذارم.

از جناب آقای دکتر رحمانی که زحمت مشاوره اینجانب را قبول فرمودند، سپاسگذارم.

از جناب آقای دکتر شفیق بابت راهنمایی‌های ارزنده‌شان و همه آنچه از ایشان آموختم، سپاسگذارم.

از تمامی دوستانم که بی‌دریغ داشته‌های خود را در اختیارم قرار دادند سپاسگذارم: خانم محبوبه امین مقدم، خانم الهام سلطانی، خانم مینا رئوفی، خانم پرستو قادری، خانم مهندس پگاه اسمعیلی، آقای مهندس محسن مهرجو و آقای مهندس حمید رضا میرزایی.

اقرار و تعهدنامه

اینجانب مریم شریف زاده دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه شهید بهشتی ، دانشکده علوم زمین ، گروه جغرافیای انسانی رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی پایان نامه حاضر را بر اساس مطالعات و تحقیقات شخصی خود انجام داده و در صورت استفاده از داده‌ها ، مآخذ ، منابع و نقشه‌ها به‌طور کامل به آن ارجاع داده‌ام ، ضمناً داده‌ها و نقشه‌های موجود را با توجه به مطالعات میدانی - صحرائی خود تدوین نموده‌ام . این پایان نامه پیش از این به‌هیچ‌وجه در مرجع رسمی یا غیر رسمی دیگری به‌عنوان گزارش یا طرح تحقیقاتی عرضه نشده است . در صورتی که خلاف آن ثابت شود ، درجه‌ی دریافتی اینجانب از اعتبار ساقط شده ، عواقب و نتایج حقوقی حاصله را می‌پذیرم .

تاریخ ۸۱۳۸/۹/۲۹

امضاء

چکیده

پیوندهای روستایی- شهری در اثر جریانهای اجتماعی- اقتصادی جاری میان روستاها و شهر بوجود می آیند. این پیوندها همیشه مثبت و در راستای توسعه روستایی منطقه ای نیستند. بلکه تحت تاثیر ساختارها و عملکردهای خاص نظام فضایی سکونتگاهی به صورت مثبت و دوسویه، یا منفی و یکسویه عمل می کنند. ساختارها و عملکردهای نظام سکونتگاهی در بخش مرکزی شهرستان بروجرد به گونه ای است که مانع از بوجود آمدن پیوندهای دوسویه و سازنده شده است و این جریانها و پیوندهای حاصل از آنها را به نفع کانون شهری منطقه (بروجرد) به صورت یکسویه ای درآورده است. این موانع بر اساس ابعاد توسعه پایدار عبارتند از: الف) موانع محیطی - اکولوژیک : موانع توپوگرافیک، کاهش منابع آب و خاک ، آلودگی های زیست محیطی؛ ب) موانع کالبدی - فضایی : ضعف ساختار سازمان فضایی، سلسله مراتب ناقص سکونتگاهی ، ناپایداری سکونتگاه های روستایی، ضعف شبکه راهها؛ ج) موانع اجتماعی - فرهنگی: بالا بودن نرخ مهاجرت، پایین بودن سطح سواد پایین بودن سطح پذیرش نوآوری ها، پایین بودن سرمایه اجتماعی ، پایین بودن سطح مشارکت؛ د) موانع اقتصادی: پایین بودن درآمد و ناپایداری آن ، پایین بودن نرخ اشتغال دائم و تنوع کم فعالیتهای اقتصادی ، رواج مشاغل غیررسمی، وجود واسطه های فراوان میان عرصه تولید مصرف کننده نهایی.

کلمات کلیدی: پیوندهای روستایی- شهری ، جریانها، روستا، شهر، توسعه روستایی

فصل یکم: کلیات پژوهش

۱-۱- مقدمه.....	۱۳
۱-۲- طرح مسئله.....	۱۷
۱-۳- فرضیات واهداف پژوهش.....	۱۸
۱-۴- روش پژوهش.....	۱۹
۱-۴-۱- جامعه آماری و روش نمونه گیری.....	۲۱
۱-۵- مسایل و مشکلات پژوهش.....	۲۲
۱-۶- مفاهیم مورد تأکید در پژوهش.....	۲۳
۱-۷- پیشینه پژوهش.....	۲۸

فصل دوم: مبانی نظری

۲-۱- مقدمه.....	۴۱
۲-۲- نظریه مکان مرکزی.....	۴۳
۲-۳- نظریه قطب رشد.....	۵۱
۲-۴- نظریه سرمایه داری بهره بری.....	۵۶
۲-۵- رویکرد توسعه اگروپولیتن.....	۵۹
۲-۶- نظریه شبکه منطقه ای.....	۶۱
۲-۷- رویکرد پیوندهای روستایی - شهری.....	۶۴
۲-۸- جمعبندی.....	۶۹

فصل سوم: بستر طبیعی و اجتماعی-اقتصادی نظام فضایی سکونتگاهی

- ۳-۱- مقدمه ۷۲
- ۳-۲- ویژگی های طبیعی - اکولوژیک ۷۲
- ۳-۲-۱- موقعیت ۷۲
- ۳-۲-۲- ساختار زمین و اشکال ناهمواری ۷۴
- ۳-۲-۳- آب و هوا ۷۸
- ۳-۲-۴- منابع آب ۸۶
- ۳-۲-۵- منابع خاک ۸۹
- ۳-۲-۶- پوشش گیاهی ۹۱
- ۳-۳- ویژگی های اجتماعی - اقتصادی ۹۲
- ۳-۳-۱- پیشینه سکونت و استقرار جمعیت در منطقه ۹۲
- ۳-۳-۲- ویژگی های جمعیت ۹۳
- ۳-۳-۲-۱- تعداد و پراکنش جمعیت ۹۳
- ۳-۳-۲-۲- ساختار سنی و جنسی جمعیت ۹۸
- ۳-۳-۲-۳- بعد خانوار ۱۰۱
- ۳-۳-۲-۴- سواد ۱۰۲
- ۳-۳-۲-۵- جمعیت فعال ۱۰۳
- ۳-۳-۲-۶- رشد جمعیت، تحرک، مهاجرت ۱۰۵
- ۳-۳-۳- فعالیت های اقتصادی ۱۰۸
- ۳-۳-۴- تاسیسات زیربنایی و واحدهای خدماتی ۱۱۱

۳-۴- جمع‌بندی..... ۱۱۸

فصل چهارم: روابط شهر و روستا و ویژگی‌های شبکه منطقه ای

۴-۱- مقدمه تعداد، وسعت و پراکنش سکونتگاه‌ها..... ۱۲۰

۴-۲- سلسله مراتب سکونتگاهی..... ۱۲۵

۴-۳- مکانیسم‌ها و ویژگی‌های روابط روستاها با شهر..... ۱۳۵

۴-۴- مکانیسم‌ها و ویژگی‌های بین روستاها..... ۱۴۴

۴-۵- جمع‌بندی: محدودیت‌ها و امکانات شبکه سکونتگاهی..... ۱۴۶

فصل پنجم: جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و آزمون فرضیه

۵-۱- جمع‌بندی..... ۱۴۹

۵-۲- نتیجه‌گیری..... ۱۵۳

۵-۳- آزمون فرضیه..... ۱۵۶

۵-۴- پیشنهادات..... ۱۵۷

منابع و مآخذ..... ۱۵۸

پیوستها..... ۱۶۲

فهرست جداول

شماره صفحه

- جدول شماره (۱): تعداد روستاها و خانوارهای نمونه ۲۱
- جدول شماره (۲): پیوندها و تعاملات روستایی-شهری ۶۶
- جدول شماره (۳): دهستان های بخش مرکزی واحدهای سکونتگاهی آنها ۷۲
- جدول شماره (۴): روند تغییرات ماهانه گرما در ایستگاههای محدوده مورد بررسی ۸۰
- جدول شماره (۵): توزیع میانگین بارش ماهانه و سالانه ایستگاههای محدوده مورد بررسی (دوره ۳۰ ساله) ۸۲
- جدول شماره (۶): میانگین بارندگی فصلی و سهم نسبی بارش در ایستگاه های مورد مطالعه (دوره ۳۰ ساله) ۸۳
- جدول شماره (۷): شاخص های آماری بارندگی سالانه ۸۵
- جدول شماره (۸): تعیین تیپ اقلیمی محدوده مورد مطالعه ۸۵
- جدول شماره (۹): مساحت و درصد تیپ ها و واحدهای اراضی در سطح بخش مرکزی ۸۹
- جدول شماره (۱۰): خصوصیات خاکشناسی و قابلیت اراضی ۹۰
- جدول شماره (۱۱): تعداد خانوار و جمعیت ساکن در آبادی های دهستان دره صیدی ۹۳
- جدول شماره (۱۲): تعداد خانوار و جمعیت ساکن در آبادی های دهستان شیروان ۹۴
- جدول شماره (۱۳): تعداد خانوار و جمعیت ساکن در آبادی های دهستان والانجرد ۹۵
- جدول شماره (۱۴): تعداد خانوار و جمعیت ساکن در آبادی های دهستان همت آباد ۹۶
- جدول شماره (۱۵): ساختار سنی و جنسی جمعیت در دهستان های بخش مرکزی ۹۹
- جدول شماره (۱۶): بعد خانوار طی سرشماری های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ ۱۰۱
- جدول شماره (۱۷): توزیع جنسی سواد در جمعیت روستایی بخش مرکزی ۱۰۲
- جدول شماره (۱۸): وضعیت جمعیت فعال و شاغل در دهستان های بخش مرکزی ۱۰۴

- جدول شماره (۱۹): نرخ رشد جمعیت طی سرشماری های ۶۵-۷۵ و ۷۵-۸۵..... ۱۰۵
- جدول شماره (۲۰): تعداد منابع برداشت آب زیرزمینی به تفکیک دهستان ۱۰۷
- جدول شماره (۲۱): مشخصات اراضی زراعی بخش مرکزی شهرستان بروجرد..... ۱۰۹
- جدول شماره (۲۲): مشخصات اراضی باغی بخش مرکزی شهرستان بروجرد..... ۱۱۰
- جدول شماره (۲۳): تعداد بهره برداری های دامی در شهرستان و بخش مرکزی ۱۱۰
- جدول شماره (۲۴): سهم دهستان های بخش مرکزی از انواع راه ۱۱۳
- جدول شماره (۲۵): جمعیت تحت پوشش انواع راه ها ۱۱۴
- جدول شماره (۲۶): تحول تعداد آبادی های روستایی در بخش مرکزی شهرستان بروجرد..... ۱۲۱
- جدول شماره (۲۷): تحول طبقات آبادی های روستایی در بخش مرکزی شهرستان بروجرد..... ۱۲۲
- جدول شماره (۲۸): رده بندی جمعیتی بخش مرکزی شهرستان بروجرد..... ۱۲۵
- جدول شماره (۲۹): سطوح و انواع خدمات روستایی..... ۱۲۷
- جدول شماره (۳۰): سطوح و انواع خدمات روستایی در بخش مرکزی ۱۲۸
- جدول شماره (۳۱): تعداد، نوع و رتبه خدمات آبادی های بخش مرکزی به تفکیک رده جمعیتی ۱۲۹
- جدول شماره (۳۲): نسبت سلسله مراتبی نظری و عینی سکونتگاه های بخش مرکزی..... ۱۳۴

فهرست نقشه ها

شماره صفحه

- نقشه شماره (۱): موقعیت نسبی بخش مرکزی ۷۲
- نقشه شماره (۲): زمین شناسی بخش مرکزی شهرستان بروجرد ۷۵
- نقشه شماره (۳): پهنه بندی ارتفاعی بخش مرکزی شهرستان بروجرد ۷۷
- نقشه شماره (۴): منابع آب سطحی و زیرزمینی بخش مرکزی شهرستان بروجرد ۸۸
- نقشه شماره (۵): آبادی های روستایی بخش مرکزی شهرستان بروجرد ۹۷
- نقشه شماره (۶): شبکه راه ها بخش مرکزی شهرستان بروجرد ۱۱۵
- نقشه شماره (۷): رده بندی جمعیتی سکونتگاه های روستایی ۱۲۴

:

فهرست نمودارها

شماره صفحه

- نمودار شماره (۱): میانگین بارندگی فصلی (دوره ۳۰ ساله)..... ۸۳
- نمودار شماره (۲): میانگین بارندگی سالانه (دوره ۳۰ ساله)..... ۸۴
- نمودار شماره (۳): ساختار سببی و جنسی جمعیت در دهستان دره صیدی..... ۱۰۰
- نمودار شماره (۴): ساختار سنی و جنسی جمعیت در دهستان شیروان..... ۱۰۰
- نمودار شماره (۵): ساختار سنی و جنسی جمعیت در دهستان والانجرد..... ۱۰۰
- نمودار شماره (۶): ساختار سنی و جنسی جمعیت در دهستان همت آباد..... ۱۰۰
- نمودار شماره (۷): بعد خانوار طی دوره ۷۵-۸۵..... ۱۰۱
- نمودار شماره (۸): توزیع جنسی سواد در جمعیت روستایی بخش مرکزی..... ۱۰۲
- نمودار شماره (۹): وضعیت جمعیت شاغل در دهستان های بخش مرکزی..... ۱۰۴
- نمودار شماره (۱۰): نرخ رشد جمعیت در دهستان های بخش مرکزی..... ۱۰۵
- نمودار شماره (۱۱): تعداد منابع برداشت آب زیرزمینی در دهستان های بخش مرکزی..... ۱۰۷

فهرست اشکال

شماره صفحه

- شکل شماره (۱): فرایند انجام پژوهش ۲۰
- شکل شماره (۲): گستره دانش درباره برنامه ریزی فضایی ۴۱

فصل یکم: کلیات پژوهش

بررسی روابط شهر و روستا همواره یکی از مباحث مورد علاقه اندیشمندان و برنامه‌ریزان توسعه بوده است. با رشد سریع شهرنشینی پس از جنگ جهانی دوم و تغییر مرزهای کانون‌های شهری و نواحی روستایی، روابط شهر و روستا نیز از نوعی روابط یکسویه و سلطه جو از جانب شهر به سمت پیوندهایی پیچیده که بسیار بیش از گذشته حیات این دو عرصه زیستی را در گرو هم قرار می‌داد، تغییر پیدا کرد. در حالی که مدل‌ها و تئوری‌های توسعه بدون در نظر گرفتن واقعیت‌های فضایی-مکانی در حال وقوع، همچنان برنامه‌ریزی جداگانه برای شهر و روستا را توصیه می‌کردند. با گذشت زمان و مشاهده نتایج حاصل از بکارگیری این مدل و تئوری‌ها، لزوم بازنگری در رویکردهای توسعه منطقه‌ای را جدی‌تر کرد و سبب بوجود آمدن پارادایم‌های نو و گسترده شدن چشم‌اندازهای مفهومی جدیدی در ادبیات برنامه‌ریزی و توسعه فضایی شد. در اکثر این رویکردها، نحوه و دامنه روابط شهر و روستا در کانون توجه قرار داشت. یکی از این مدل‌ها و تئوری‌ها، رویکرد توسعه اگروپلیتن بود که توسط جان فریدمن و با همکاری مایک داگلاس ارائه شد. تقریباً سه دهه پس از طرح این رویکرد، مایک داگلاس، راهبرد شبکه منطقه‌ای را با نگاهی نو به مباحث توسعه اگروپلیتن، ارائه کرد.

راهبرد شبکه منطقه‌ای با تأکید بر کاهش فقر و نابرابری‌های فضایی میان شهر و عرصه‌های پیرامونی‌اش، توسعه منطقه‌ای را در قالب چارچوبی که بر پیوندهای متقابل و مکمل میان عرصه‌های شهری و روستایی استوار است، پی‌گیری می‌کند و معتقد است که از این طریق ضمن تحقق توسعه منطقه‌ای، اهداف توسعه ملی نیز به نحوی پایدار قابل دستیابی است. از این‌رو، مطالعه و تدقیق پیوندهای روستایی-شهری و جریان‌های بوجود آورنده آن‌ها، با توجه به ویژگی‌های خاص هر منطقه، ضروری می‌نماید. اما با توجه به بسترهای خاص محیطی-اکولوژیک و اجتماعی-اقتصادی هر منطقه، گاه این پیوندها بدرستی شکل نگرفته‌اند و بستر ساز توسعه روستایی منطقه‌ای نیستند.

این پژوهش که در ۵ فصل طراحی شده است در نظر دارد به بررسی و تدقیق علل عدم شکل‌گیری و موانع بوجود آمدن چنین پیوندهایی بپردازد.

۲-۱- طرح مسئله

از لحاظ نظری و در چارچوب نظریه پیوندهای روستایی- شهری (داگلاس، ۱۹۹۸)، پیوندهای روستایی- شهری در اثر جریان‌های دوسویه، مداوم و نسبتاً منظم افراد، کالا، سرمایه، اطلاعات و ایده‌ها شکل می‌گیرند؛ و سبب می‌شوند تا روستا و شهر نه به عنوان دو عرصه زیستی جدا از هم و مقابل هم، بلکه به عنوان دو جزء از یک نظام همبسته و یکپارچه فضایی با نقش‌هایی مکمل هم عمل کنند.

روستاهای بخش مرکزی شهرستان بروجرد، متشکل از ۱۴۷ آبادی روستایی با ۱۴۱۴۰ خانوار، برحسب فاصله، نوع دسترسی، موقعیت جغرافیایی و ویژگی‌های اجتماعی- اقتصادی خود، روابطی را با شهر مرکزی (بروجرد، ۲۲۷۵۴۷ نفر جمعیت) برقرار کرده‌اند. علیرغم وجود این روابط نیز وجود برخی جریان‌های اجتماعی- اقتصادی در محدوده مورد بررسی، به دلیل وجود برخی موانع، مناسبات شهر و روستا بر مبنای روابط یک سویه شکل گرفته‌اند و بدینسان پیوندهای مورد نظر در تئوری، امکان تحقق نیافته‌اند. این موانع عبارتند از:

الف) موانع محیطی- اکولوژیک: وجود موانع توپوگرافیک که علاوه بر دشوار کردن دسترسی‌ها، سبب بروز برخی محدودیت‌های ساختاری- عملکردی در محیط‌های روستایی شده است؛ فرسایش خاک، از بین رفتن مراتع و تبدیل آن‌ها به اراضی زراعی کم بازده؛

ب) موانع کالبدی- فضایی: عدم دسترسی مناسب به خدمات رفاهی و پشتیبانی تولید، ضعف ساختار سازمان فضایی، کیفیت نامناسب شبکه راه‌ها در سطح محدوده؛

ج) موانع اجتماعی- فرهنگی: بالا بودن نرخ مهاجرت، پایین بودن سطح مشارکت، چگونگی ساختار مالکیت و شیوه‌های تولید

د) موانع اقتصادی: پایین بودن سطح درآمد، ناپایداری درآمد، پایین بودن میزان پس‌انداز، پایین بودن نرخ اشتغال، تنوع کم فعالیت‌های اقتصادی.

۳-۱- فرضیات و اهداف پژوهش

بر مبنای آنچه که در طرح مسئله بحث شد، موضوع اصلی این پژوهش در قالب سوال زیر مطرح می‌شود: "علل عدم شکل‌گیری و موانع تحقق پیوندهای روستایی- شهری چیست؟" پاسخ این سوال و در واقع فرضیه پژوهش این است که "ساختارها و عملکردهای خاص نظام فضایی سکونتگاهی و حاکمیت روابط یکسویه در مناسبات شهر و روستا، مانع از شکل‌گیری پیوندهای روستایی- شهری شده است".

هدف اصلی علم شناخت و هدف نهایی (غایی) هر پژوهش علمی افزایش دامنه آگاهی است. هنگامی که شناخت و آگاهی مان از واقعیت، روابط میان پدیده‌ها و قانونمندی‌های حاکم بر آنها افزایش یابد، می‌توانیم برای مداخله در محیط و برقراری قانونمندی جدید بهتر عمل کنیم.

با این مقدمه، دو هدف کلی و نهایی برای پژوهش حاضر در نظر گرفته شده است:

۱- شناخت علل و موانع مؤثر در عدم شکل‌گیری پیوندهای روستایی- شهری در چارچوب

نظریه «پیوندهای روستایی- شهری».

۲- شناسایی راهکارهایی برای برقراری پیوندهای روستایی- شهری.

۴-۱- روش پژوهش

پژوهش علمی نیازمند روش علمی است؛ روشی که بتواند با توجه به چارچوبه‌ها و قانون‌مندی‌های منطقی هر علم، پرسشگر را به بهترین شیوه به پاسخ سوالات و آزمون فرضیات راهنمایی کند. این پژوهش براساس دو روش اسنادی (کتابخانه‌ای) و میدانی به انجام می‌رسد:

- روش اسنادی شامل موارد زیر خواهد بود:
 - مطالعات کتاب‌ها و مقالات مرتبط با موضوع بحث
 - گردآوری آمارها و گزارش‌ها و داده‌های لازم برای شناخت بستر محیطی و اجتماعی
 - تهیه نقشه‌های لازم از طریق وزارت کشور، مرکز پژوهش‌های کشاورزی، مرکز آمار
 - بحث و همفکری با افراد صاحب نظر در این رابطه
 - روش میدانی شامل موارد زیر خواهد بود:
 - مشاهده و گرفتن عکس
 - پرسشگری از اهالی هر روستا
 - مصاحبه با مدیران محلی و افراد مطلع
 - مصاحبه با صاحبان اصناف مرتبط با فعالیت‌های روستایی در بازار
- سپس داده‌های گردآوری شده هم از طریق روش‌های آماری و هم از طریق تحلیل مشاهدات به صورت کیفی مورد ارزیابی و تجزیه قرار می‌گیرند.

شکل (۱): فرایند انجام پژوهش

